

Н. Малолєтова,

головний бібліотекар відділу комплектування
іноземною літературою НБУВ

Книгообмін НБУВ з бібліотеками ФРН: історичний досвід, сучасний стан та його перспективи

Книгообмін з однією з найрозвиненіших країн світу, яка має давні та усталені традиції в книговидавничій справі й вважається колискою книгодрукування, займає надзвичайно важливе місце в комплектуванні Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, яка, безперечно, зацікавлена в подальшому творчому співробітництві зі своїми давніми і добрими діловими партнерами, оскільки така співпраця сприяє загальному розвитку цивілізації, розширенню інтелектуальних контактів та взаєморозумінню між науковцями світу.

У статті простежується історія книгообміну між науковими установами ФРН та НБУВ, розкриваються технологія та особливості конкретного МКО, його досягнення, досвід, плани щодо майбутньої співпраці.

Сучасний обсяг книжкової продукції ФРН займає в міжнародному масштабі друге місце (після США). За довідником німецькомовної книготоргівлі на 1996/97 рр. у країні налічується 14842 видавництва, членів Німецького біржового об'єднання книготоргівлі. У 1995 р. в ній було видруковано 74 тис. прим. нової літератури і понад 8 тис. назв журналів.

У ФРН існує розгалужена мережа наукових установ різного типу. Понад 900 із них (209 наукових товариств і об'єднань, 207 наукових інститутів, 139 великих і земельних бібліотек, 136 музеїв та художніх галерей, 70 університетів, 8 академій наук тощо) включено до міжнародного довідника наукових установ світу «World of Learning. 45 ed.».

Німеччина часто перебувала в центрі світових та європейських подій, унаслідок яких змінювалися кордони, долі народів та їх традиції. Книгообмінні контакти з цією країною, започатковані нашою Бібліотекою ще з 1924 р., через загальновідомі історичні й політичні події склалися дуже не просто.

В історії розвитку безпосереднього книгообміну з німецькими бібліотеками та науковими організаціями можна виділити такі основні періоди: 1924-1940; 1956-1989; 1990-1998 рр.

Після того, як у 1923 р. ВБУ розіслала за кордон

інформацію про свою п'ятирічну діяльність, уже в наступні два роки надійшли пропозиції щодо встановлення книгообміну від Німецького товариства сприяння науці, від бібліотек - Баварської академії наук, Пруської державної та Саксонської національної, Університету ім. Гумбольдта у Берліні, а в 1927 р. – від Німецької бібліотеки в Лейпцигу (НБЛ) та ін. У 1934 р. книгообмін проводився з 73 німецькими організаціями; протягом 1935 р. було відкрито ще 44 точки обміну, а в 1936 р. ВБУ мала в країні 122 партнери.

У роки Великої Вітчизняної війни книгообмін з Німеччиною припинився. Наша Бібліотека передплачувала ряд журналів з цієї країни шляхом валютної передплати через посередництво нейтральних держав.

Наслідком Другої світової війни був розділ Німеччини й утворення в 1949 р. двох країн, які входили до протилежних політичних блоків. Бібліотеки почали дотримуватися різних ідеологічних концепцій, організаційно-правових принципів і поступово віддалялися одна від одної. 40-річна роз'єднаність Німеччини позначилася й на книгообмінних контактах з нашою Бібліотекою.

З початку 50-х років книгообмін з німецькими науковими організаціями та бібліотеками поступово налагоджується. Але безпосередніх книгообмінних зв'язків Державна публічна бібліотека УРСР ще

не мала. Вони здійснювалися через посередництво Бібліотеки Академії наук СРСР у Ленінграді (листування і відправка українських видань за кордон). Німецька література надходила безпосередньо на адресу Бібліотеки.

З наданням ДПБ УРСР права безпосереднього книгообміну з соціалістичними, а згодом і зі всіма країнами світу, почався новий етап книгообміну - з Німецькою Демократичною Республікою та Федеративною Республікою Німеччиною, який ґрунтувався на різних принципах.

У 1956 р. ДПБ УРСР вже відновила книгообмін з Бібліотекою Академії наук (БАН) НДР та Німецькою державною бібліотекою (НДБ), а в 1958 р. до них приєдналися Німецьке науково-дослідницьке об'єднання (ННДО), та бібліотеки: академії наук у Геттінгені й Мюнхені; Німецької академії сільськогосподарських наук (НАСН); Гірничої академії; університетські бібліотеки у Берліні, Грейфсвальді, Галле/Заале, Йєні, Кельні, Лейпцигу, Штутгарті; Зенкенберзьке природничо-дослідне товариство тощо.

У 1961 р. ДПБ УРСР мала 43 партнери в НДР, від яких було одержано 921 видання і надіслано 1315, а у ФРН – 38, яким надіслано 960 видань, а одержано 847. Надалі книгообмін активізується, збільшується кількість партнерів, а також обсяг одержаних та надісланих видань, про що свідчать таблиці:

Табл. 1

Роки	Країни	Кількість партнерів	Одержано літератури	Надіслано літератури
1961	НДР	43	921	1315
	ФРН	38	847	960
1965	НДР	54	1450	1968
	ФРН	66	2678	3053
1970	НДР	64	1946	2482
	ФРН	97	3226	5970
1975	НДР	64	2806	3101
	ФРН	110	4054	4589
1980	НДР	65	2506	3469
	ФРН	109	2774	4252
1985	НДР	69	2794	2958
	ФРН	117	2877	2925
-1990	НДР	67	2313	2901
	ФРН	116	1737	4697

Табл. 2

Роки	Країни	Одержано назв журналів	Одержано комплектів журналів	Одержано назв видань, що продовжуються
1970	НДР	179	190	127
	ФРН	245	263	62
1975	НДР	214	227	175
	ФРН	274	314	136
1980	НДР	199	219	146
	ФРН	201	239	114
1985	НДР	211	235	100
	ФРН	207	234	108

Найактивніший книгообмін у НДР Бібліотека здійснювала з НДБ у Берліні та Бібліотекою Німецької АН.

НДБ (заснована 1659 р.) відновила свою післявоєнну діяльність у 1946 р. У 80-х роках її фонди налічували понад 6,6 млн. томів. НДБ разом з НБЛ частково виконувала функції національної бібліотеки НДР, вона комплектувала найзначущу іноземну літературу з усіх галузей знань, сучасну німецьку літературу, німецькомовні видання до 1913 р. При комплектуванні іноземної літератури НДБ координувала свою діяльність з бібліотеками Німецької АН, Університету ім. Гумбольдта, НАСН, Академії держави і права тощо.

Особливе місце серед публікацій НДБ займав «Зведений каталог інкунабул» – міжнародний довідник інкунабул світу. З цією Бібліотекою за роки існування НДР були налагоджені активні книгообмінні зв'язки з намаганням максимального задоволення взаємних потреб у науковій літературі, попри кількісний еквівалент одержаних і надісланих видань. До нашої Бібліотеки надходило понад 20 назв німецьких комерційних журналів, а також численні енциклопедичні й довідкові видання, цінні монографії з усіх галузей знань. У 1955 р. було одержано від НДБ 450 видань, а надіслано 385. Подальший щорічний обмін у середньому становив 700 – 800 од.

Зміцненню зв'язків обох бібліотек сприяла спільна підготовка виставки (експонувалась у ЦНБ АН УРСР) славистичних видань НДР на IX Міжнародному з'їзді славистів. У 1993 р. НДБ було об'єднано з Державною бібліотекою «Прусська культурна спадщина».

Книгообмін з БАН НДР також здійснювався на

засадах дружньої співпраці і взаємного задоволення потреб у науковій літературі. Бібліотеку було засновано в 1700 р. Готфрідом Вільгельмом Лейбніцем за підтримкою курфюрста Фрідріха III. У 1990 р. її фонди налічували близько 800 тис. томів і надалі щорічно надходило понад 1300 назв журналів та значна кількість монографій.

БАН НДР була керівним, координуючим і контролюючим центром бібліотечної мережі наукових установ АН НДР. ЦНБ протягом багатьох років одержувала звітти понад 50 назв періодичних видань АН НДР і щорічно приблизно 50 назв монографій за нашими замовленнями, а надсилала близько 30 назв журналів, 50 назв тематичних збірників і російськомовні монографії видавництва «Наукова думка».

Серед періодики, яка надходила від БАН НДР, було дуже багато цінних міжнародних журналів: *Acta biotechnologica*, *Biometrical Journal*, *Crystal Research and Technology*, *Feddes Repertorium*, *Fortschritte der Physik*, *Internationale Revue der gesamten Hydrobiologie*, *Journal of Basic Microbiology*, *Journal of Information Processing*, *Physica status solidi. A, B*, *Zeitschrift für Slawistik* тощо.

У зв'язку з Міжнародним роком книги (1972) група співробітників ЦНБ АН УРСР відвідала НДР, де ознайомила з роботою найбільших бібліотек країни, зокрема БАН (директор д-р Іоакім Рекс).

У 1964 р. були налагоджені книгообмінні зв'язки з НБЛ. Обмін з нею був незначним через специфічний профіль комплектування. Бібліотеку засновано в 1912 р. як установу Біржового союзу німецької книготоргівлі. Спеціалізується на збиранні німецькомовних видань, які виходять у світі, починаючи з 1913 р. Сьогоднішні її фонди налічують понад 7,2 млн. томів. Виконує функцію національної бібліотеки ФРН і є інформаційно-бібліографічним центром німецькомовної літератури.

Активний книгообмін здійснювався також з такими установами НДР: бібліотекою НАСН, Гірничою академією, Німецькою академією держави і права; видавництвами – *Wirtschaft* та *Grundstoffindustrie*, Інститутом міжнародної політики і права, Центральним історичним інститутом, Центральним інститутом зварювальної техніки тощо.

Як видно з таблиць, у 60-80 роках розширювалися на взаємовигідних умовах і книгообмінні зв'язки з науковими установами ФРН. Найзначніший за обсягом книгообмін здійснювався з ННДО, Бібліотекою Вищої технічної школи у Карлсруе, Дослідницьким центром з питань інформаційної техніки в Сан-Августині, Інститутом Східної Європи при Вільному університеті Берліна, Центром ядерних досліджень у м.Юліх, університетською

бібліотекою в Бохумі, Слов'янським інститутом Гейдельберзького університету тощо.

Дедалі активнішим ставав книгообмін з численними книговидавничими і книготорговельними фірмами, які передплачували для нашої бібліотеки комерційні журнали та цінні довідники й монографії.

Незначний обмін публікаціями здійснювався з Німецькою бібліотекою у Франкфурті-на-Майні (заснована в 1947 р.), яка після розділу Німеччини перебрала на себе функції Лейпцизької бібліотеки для Заходу. Крім усієї німецькомовної літератури, надрукованої після 1945 р., ця бібліотека зберігає також значне зібрання (3,9 млн. томів) емігрантської літератури – твори письменників у вигнанні з 1933 до 1945 р. Її книжковий фонд становив у 1994 р. близько 5,5 млн. од. зб. Після об'єднання Німеччини книгообмін з цією бібліотекою було припинено.

Серед партнерів НБУВ з книгообміну особливе місце належить ННДО (засноване 1920 р. в Берліні як Товариство сприяння німецькій науці). У 1951 р. воно було реорганізоване під теперішньою назвою і об'єднує як державні, так і приватні науководослідні установи (51 університет та вищі навчальні заклади, п'ять академій наук, Товариство Макса Планка з усіма його установами, 12 дослідних інститутів, а також три наукових об'єднання).

ННДО сприяє розвитку всіх галузей науки шляхом цілеспрямованого фінансування їх науководослідних планів, координації та узгодження фундаментальних наукових досліджень; консультує парламент і органи влади при укладанні угод з окремими зарубіжними країнами в галузі науки та культури; допомагає встановленню та зміцненню ділових контактів між німецькими та зарубіжними вченими тощо (у 1997 р. на всі ці витрати ННДО мало 2040,9 млн. німецьких марок).

Об'єднання виконує роль центру бібліотечної справи у ФРН (здійснює бібліотечне планування в масштабі країни, фінансово підтримує наукові бібліотеки, виконує функції міжнародного книгообміну), на потреби якої в 1997 р. було витрачено 61 млн. німецьких марок.

Одночасно ННДО є центром МКО ФРН (партнери – понад 1200 організацій з 80 країн світу), забезпечує системи міжрегіональних і спеціалізованих бібліотек країни зарубіжною літературою.

При складанні кошторису витрат по МКО на кожен наступний рік враховуються проблеми бюджету, розвитку видавничої справи у ФРН, коливання курсів валют, зростання цін на книжковому ринку, головним чином на журнали, тощо.

Проблему еквівалентності книгообміну ННДО

розв'язує в кожному випадку окремо, загального правила не існує. Один з принципів МКО - диференціація; при цьому існують також психологічні аспекти проблеми еквівалентності, пов'язані зі специфікою тієї чи іншої країни. Їх вивчення дозволяє створювати обстановку довіри, яка в цілому впливає на поліпшення стану книгообміну.

НБУВ проводить книгообмін з Об'єднанням з 1924 р. (під час війни був припинений і відновлений у 1958 р.). Здійснюється таким чином: за взаємною угодою щорічно у вересні замовляються періодичні видання на наступний рік. Ми одержуємо від ННДО понад 40 назв комерційних журналів з різних галузей знань і надсилаємо 30 назв журналів, 12 назв збірників, 14 назв препринтів і дві назви газет. На жаль, більшість збірників і видань, що продовжуються, своєчасно не виходять або не виходять зовсім.

Хоча грошових розрахунків між нашими установами не існує, вартість щорічно одержуваних від цієї організації періодичних видань ФРН становить понад 10 тис. німецьких марок (у 15 разів перевищує вартість тієї періодики, що надсилаємо ми).

Враховуючи те, що НБУВ зацікавлена в одержанні постійного репертуару передплачуваних Об'єднанням німецьких журналів, зі свого боку намагаємося якомога повно задовольняти запити ННДО на українські видання.

Щодо монографій, то ННДО двічі на рік надсилає нашій Бібліотеці для вибору свої списки нових видань з усіх галузей знань:

1. *Природничі науки, математика, медицина і техніка.*
2. *Суспільні науки, мистецтво, довідники.*
3. *Право, економіка, соціальні науки.*

НБУВ одержує для вибору великий перелік нових видань, які Об'єднання має в своєму розпорядженні як центр міжнародного книгообміну ФРН. Крім того, ННДО майже на 100% виконує наші окремі замовлення на монографії.

Об'єднання надсилає нам численні замовлення на книги (головним чином Баварської державної бібліотеки, яка безпосередніх книгообмінних стосунків з НБУВ не має). Більшість цих замовлень — малотиражні видання, що майже не надходять у продаж. Розшук і придбання такої літератури потребують великих затрат (матеріальних і моральних). НБУВ докладає максимум зусиль, щоб підтримувати з ННДО колегіальні взаємини.

Завідуюча Відділом МКО ННДО п.Каталін Немені-Арндт добре розуміє наше теперішнє фінансове становище і цінує те, що ми намагаємося за можливістю максимально виконувати їхні замов-

лення. На жаль, понад 80% з них залишаються невиконаними, бо замовлені видання відсутні на книжковому ринку, або через те, що наша Бібліотека не має необхідних коштів для придбання такої літератури.

З діяльністю ННДО в галузі МКО пов'язана програма допомоги у вигляді дарунків, спонсорована Міністерством закордонних справ ФРН. У такий спосіб Об'єднання підтримує зарубіжні наукові установи й бібліотеки. Це можуть бути монографії, видання, що продовжуються, журнали німецьких видавництв, якщо вони є в продажу. Передплата на журнали може бути лише стартовою допомогою на 3-4 роки. Щорічні витрати на цю програму становлять понад 2 млн. німецьких марок (у 1997 р. — 2,72 млн.).

У зв'язку з візитом президента ФРН в Україну (1998) НБУВ було виділено на придбання літератури 30 тис. німецьких марок. Завдяки цьому Бібліотека передплатила на чотири роки 15 назв журналів і замовила 24 назви монографій.

У 1998 р. НБУВ проводила книгообмін з 159 науковими установами та бібліотеками ФРН: 23 університети; 21 університетський інститут, семінари, кафедри; 21 музей; 18 наукових інститутів; 9 наукових товариств та об'єднань; 8 академій; 10 федеральних установ з різних галузей знань; 4 редакції журналів, 3 великі бібліотеки тощо.

Як бачимо, основну групу установ становлять головні бібліотеки університетів, враховуючи три бібліотеки технічних університетів у Хемнітті, Дрездені та Магдебурзі*.

Університет ім. Гумбольдта займає провідне місце в роботі з вузівськими виданнями; університетські бібліотеки у Галле/Заале, Лейпцигу та Йені мають особливо багаті фонди історичної літератури, а бібліотека Вищого технічного університету в Дрездені — технічної та економічної літератури.

Обмін з університетськими бібліотеками незначний, вони мають обмежені фінансові можливості, невелику кількість власних видань. Основний матеріал для обміну - дисертації, головним чином природознавчо-технічного профілю. Винятком є лише університетська бібліотека в Лейпцигу, яка, крім своїх власних видань, надсилає НБУВ три дуже дорогі комерційні журнали: *Annalen der Physik, Journal*

* Декілька з них уже відсвяткували своє 500-річчя — це університети в Лейпцигу (засн. 1409), Ростоку (1419), Грейфсвальді (1456), Майнці (1477). Понад 400 років існують університети в Галле/Заале, Йені, Марбурзі тощо. А найстаріший, за нашими даними, Університет у Кельні засновано 1388 р. Є й зовсім молоді університети — Український вільний університет у Мюнхені, (засн. 1921), Технічний університет у Магдебурзі (1953), Університет у Бохумі (1961).

für praktische Chemie, Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie.

Приблизно таку ж у кількісному відношенні групу партнерів НБУВ з обміну, як і університетські бібліотеки, становлять бібліотеки університетських установ (21) – інститутів, кафедр, семінарів, комісій, які проводять книгообмін у децентралізованому порядку, окремо від головних бібліотек. Так, Інститут мінералогії та кристалографії Технічного університету в Клаусталі, який надсилає нашій Бібліотеці цінний комерційний журнал «European Journal of Mineralogy». Більш-менш активний книгообмін маємо з Сільськогосподарською бібліотекою при Університеті ім. Гумбольдта, Метеорологічним інститутом і Семінаром давньої та ранньої історії при Вільному університеті Берліна тощо.

Серед партнерів НБУВ з обміну налічується 21 музей, здебільшого науково-природничого та археолого-етнографічного профілю. Численні археологічні установи надсилають нам цінні видання з питань археології.

З 18 наукових інститутів найбільші за обсягом книгообмінні зв'язки існують з Федеральним інститутом з питань досліджень Східної Європи у Кельні, Інститутом світової економіки у Кілі, Інститутом географії у Лейпцигу та ін.

Серед наукових товариств і об'єднань слід відзначити Зенкенберзьке природничо-дослідне товариство, яке надсилає НБУВ власні видання у необхідній кількості примірників; Німецьке товариство хімічної апаратури - журнал «Chemie-Ingenieur-Technik»; Німецьке керамічне товариство тощо.

Обсяг книгообміну з академіями наук також незначний. Бібліотека Берлінсько-Брандербурзької академії наук (колишня БАН НДР) від початку 90-х років змінила профіль комплектування і збирає у своїх фондах лише академічні видання загального змісту, одержуючи від нашої Бібліотеки журнали «Вісник НАН України» і «Доповіді НАН України». Нам надходять видання «Berichte und Abhandlungen» та «Jahrbuch».

З бібліотеками академій наук у Геттінгені, Дрездені, Майнці, Мюнхені, Німецькою академією природничих наук у Галле/Заале НБУВ має давні стабільні книгообмінні зв'язки, також невеликого обсягу. Для підтримки належного еквівалента з нашою Бібліотекою вони надсилають свої видання у двох комплектах. У 1997 р. встановлено книгообмін з Академією з питань політики та історії у Мюнхені (Seidel Stiftung).

Дуже непросто складаються книгообмінні зв'язки з Державною бібліотекою «Пруське культурне надбання» (засн. 1661 р., фонд близько 9 млн. томів,

у 1993 була об'єднана з НДБ у Берліні). Вона проводить обмін на власні видання «Mitteilungen» і «Jahresbericht», а також пропонує списки дублетів, які включають, переважно, книги за минулі роки, видання країн колишнього соцтабору. НБУВ надсилає журнал «Археологія» і деякі книги з суспільно-політичної тематики. На розширення книгообміну ця бібліотека не погоджується.

Усі наші німецькі партнери мають свої особливості й різні можливості для здійснення книгообміну і тільки в сукупності, до певної міри, можуть гарантувати придбання необхідної НБУВ літератури. Склад партнерів зумовлює і тематику обмінної літератури.

За останні три роки до НБУВ щорічно надходить з ФРН понад 3 тис. видань (приблизно 15% загальної кількості одержаних за цим джерелом комплектування видань). У 1998 р. одержано 178 назв німецьких журналів (200 компл.) та 235 назв видань, що продовжуються (244 компл.), тобто практично охоплено майже всі галузі науки, культури й суспільно-політичного життя. Зокрема близько 200 назв з суспільних наук (у т.ч. 40 назв із загальних питань суспільних наук, понад 30 назв з питань археології, близько 30 назв з економіки); 140 назв складають періодичні видання з природничих наук (природничі науки в цілому – понад 40 назв, з геологічних наук і зоології по 20 назв); з технічних наук надходить близько 80 назв. Загальнонаукових журналів - усього сім.

НБУВ надсилає до ФРН 80 назв журналів у 325 компл. і приблизно 30 назв тематичних збірників. Найбільшим попитом у наших німецьких колег користуються журнали з

природничих наук – 148 компл. (серед них:
біологічні науки – 63 компл.;
науки про Землю – 54 компл.;
хімічні науки – 17 компл.;
математика – 10 компл.;
фізичні науки – 7 компл.);

суспільних наук – 103 компл. (серед них:
історичні науки – 41 компл.,
у т.ч. археологія – 24 компл.;
економіка – 16 компл.;
мовознавство – 8 компл.;
право – 8 компл.);

технічних наук – 49 компл. (серед них:
кібернетика й обчислювальна
техніка – 12 компл.;
порошкова металургія - 7 компл.).

Журнал «Доповіді НАН України» надсилається у 14 прим., а «Вісник НАН України» – в 6 прим. Значне скорочення кількості надходжень літера-

тури з Німеччини пояснюється політичними подіями в цій країні — об'єднання в єдину державу. Багато видавництв і наукових установ злилися, припинили або змінили напрям своєї діяльності, змінилася й система фінансування.

Розвиткові книгообміну з ФРН, як і з іншими партнерами Бібліотеки, заважає нове митне законодавство України, погіршення фінансування на потреби міжнародного книгообміну (відсутність коштів на придбання потрібної літератури і на відправку українських видань за кордон).

НБУВ докладає зусиль щодо забезпечення бібліотек мережі НАН України відповідно до профілю їх комплектування, надаючи особливого значення придбанню періодичних видань як найоперативнішої наукової інформації. З цією метою Бібліотека розробила методи диференційованого підходу до партнерів з обміну. НБУВ щорічно надсилає до ФРН пропозиції щодо встановлення книгообміну, зокрема протягом 1996—1997 рр. їх

було 82. У результаті 20% німецьких установ згодилися на встановлення регулярного книгообміну або запропонували висилати свої публікації безкоштовно.

Уся теоретична й практична діяльність НАН України зосереджена на розробці фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на наукову підтримку становлення України як незалежної держави, забезпечення її економічного, технологічного та культурного розвитку, інтеграції в світове наукове співробітництво тощо.

У цьому зв'язку НБУВ у роботі з науковими установами й бібліотеками ФРН намагається активізувати книгообмін з давніми партнерами, зокрема з ННДО, Університетською бібліотекою в Ганновері (центральна бібліотека з питань техніки та природничих наук) й з іншими, а також встановлювати нові книгообмінні контакти відповідно з напрямами наукової діяльності Національної академії наук України.